

LÄNSIMAISEN RATIONAALISUUDEN JUURILLA

Weber, Max: *Maailmanuskonnot ja moderni länsimäinen rationaalisuus*. Kirjoituksia uskonnon sosiologiasta. Suom. ja toim. Tapani Hietaniemi. Vastapaino. Hämeenlinna 1989.

Kansainvälisellä Weber-renessanssilla on varmaankin monia taustatekijöitä. Weberiä on parin viime vuosikymmenen ajan käytetty monissa keskusteluyhteyksissä. Yhteiskuntatieteiden positivismiväittelyssä, joka riehui rajuimmillaan 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa, Weber sai kantaa »ymmärtävän sosiologian» isän leimaa. »Historiallinen sosiologia» ammensi vaikutteita Weberin sosiologisten käsitteiden ohjaamista historiallisista tarkasteluista. Ne, jotka halusivat Lukácsin sekä Adornon ja Horkheimerin länsimarxismien jalanjäljissä jatkaa instrumentaalisen järjen kritiikkiä, löysivät Weberiltä sivilisaatiokriittisen ohjelman. Sosiaalisen evoluutioteorian kehittelijät — mm. Jürgen Habermas — saattoivat lukea Weberiä evoluutioteoreetikkona. Nietzschen uusi tuleminen paljasti Weberin arvo-demonien taistelussa nietzscheläisiä sävytyksiä. Foucault'laiset havaitsivat mm. Weberin byrokraatiaa ja byrokraatisoitumista analyyseissa sukulaisuutta Foucault'n tieto—valta-suhteen erittelyyn; myös Weberin lähestymistavan on tulkittu noudattavan Foucault'n Nietzsche-vaikutteista nykyisyyden historian genealogiaa. Oikeussosiologit ja oikeusteoreetikot ovat ottaneet Weberistä vauhtia modernin oikeuden ominaispiirteiden ja kehitystendenssien erittelyyn: Weberin tulkinta modernin oikeuden formaalirationaalista luonteesta ja sen materiaalistumishista on ollut tämän alan koko nykykeskustelun keskeinen lähtökohta. Eräiltä osin — vaikkakaan ei jäännöskettömästi — Weber-renessanssin voinee lukea postmarxismiin leveään kirjoon: Weberillä on paikattu ja korjattu Marxia.

Suomen Weber-renessanssista todistavat esimerkiksi Tutkijaliiton 1987 julkaisema teos *Aiheita Weberistä* samoin kuin eräät yksittäiset Weberin uskonnon sosiologiaa ja oikeussosiologiaa käsittelevät tutkielmat (esim. Kytäjä-Laitinen 1985; Peltonen 1987; Hietaniemi 1989; Tuori 1988 ja 1990). Unohtaa ei tietenkään sovi myöskään Ilkka Heiska-

sen (1967) ja Juha Vartolan (1979) hallintotieteellisiä väitöskirjoja. Kuitenkin eräs leimallinen piirre parin viime vuosikymmenen Weber-kirjoittelussa niin Suomessa kuin muualakin on ollut Weberin vapauttaminen yksipuolisesta byrokraatieettikon maineestaan.

Weber-käännökset eivät Suomessa ole lisääntyneet yleisen Weber-kiinnostuksen tahdissa. Tapani Hietaniemen toimittamaa ja kääntämää uskonnon sosiologisten esseiden kokoelmaa ovat edeltäneet ainoastaan vuonna 1980 Timo Kyntäjän käännöksenä julkaistu *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki* sekä Klaus Mäkelän toimittamassa *Tieteen vapaus ja tutkimuksen etiikka* -kirjassa julkaistu esitelmä *Tiede ammatina ja kutsumuksena*, jonka käännöksestä vastasi Risto Hannula. Kustannus- ja tiedepoliittisesti klassikkojen kääntäminen onkin aina ongelmallinen hanke. Onko järkevää sijoittaa henkisiä ja taloudellisia voimavaroja sellaisten klassikko-tekstien suomentamiseen, joiden potentiaalinen lukijakunta on suppea ja joihin asianharrastajat voivat tutustua myös muilla kielillä? Laajentavatko suomenkieliset käännökset todella klassikkojen lukijakuntaa ja täyttävätkö ne tässä suhteessa niille tarkoitettua kulttuuritehtävän?

Näistä epäilevistä kysymyksistä huolimatta Tapani Hietaniemi ja Vastapaino ansaitsevat tunnustuksen uskonnon sosiologisten artikkelien valikoimasta. Hietaniemen työ ei ole rajoittunut yksinomaan esseiden valintaan ja kääntämiseen. Hän on myös kirjoittanut teokseen johdantoartikkelin ja liittänyt siihen Weberin käyttämiä termejä ja käsitteitä selventävän sanaston.

Johdantoartikkeli keskittyy esseiden syntyhistoriaan ja välttää tietoisesti niiden tulkintaa. Tätä valintaa voidaan arvostella. Weberin teksti ei ole kaikkein helpoimmin avautuvia; lukija, joka ei ole aikaisemmin tutustunut Weberiin, joutuu kylmiltään koko lailla epätoivoisen urakan eteen. Esseiden syntyhistorian yksityiskohdat kiinnostanevat lisäksi ainoastaan sellaisia Weber-spesialisteja, joille nyt suomennetut essee ovat jo entuudestaan tuttuja. Sen sijaan noviisi ei saa johdantoartikkelista tukea, jota hän urakassaan tarvitsisi.

Hietaniemi on perustellut ratkaisuaan sillä, että »klassikon edessä on vähintäänkin yritettävä hiljentyä». Yrityksen onnistumista voi kuitenkin epäillä: klassikoita on mahdotonta tavoittaa »puhtaana», tekstien vaikutushistorian ja jälkikäteistulkinnat sivuuttaen. Esseiden teemoja sisällöllisesti avaavan ja tulkitsevan johdantoartikkelin puuttetta kyllä korjaa osaltaan Hietaniemen *Aiheita Weberistä* -teoksessa julkaistava artikkeli. Siitä lukija, joka ei tunne Weberiä aikaisemmin, löytää uskonnon sosiologisten kirjoitusten sisällöllisen erittelyn. Tässä artikkelissaan Hietaniemi myös suosittelee Weberin lukemista foucault'laisena nykyisyyden historioitsijana. Lienee lupa tulkita Hietaniemen tarkoittavan samaa nyt ilmestyneen valikoiman ainoassa lukuohjeessa: Hietaniemi toivoo, että »Weberiä luettaisiin tieteenalarajat rikkovana siviilisaatiotutkijana, joka kehittää heuristisen eurosentrismin näkökulmaa».

Weberin kääntäminen ei ole helppo tehtävä. Weberin käyttämälle terminologialle on vaikea löytää osuvia suomenkielisiä vastineita. Lisäksi Weber ammennaa tyhjii saksankielen tarjoamat mahdollisuudet monimutkaisiin virkerakenteisiin. Hietaniemi on paneutunut tunnollisesti kääntämisen ongel-

miin; hänen terminvalintansa ovat johdonmukaisia ja niiden ymmärtämistä helpottaa liitteeksi otettu sanasto. Vertailu aiempiin Weber-käännöksiin koituu tässä suhteessa eittämättä Hietaniemen eduksi. Niinpä erään uskonnon sosiologisten kirjoitusten avainkäsitteen, *Lebensführung*, Hietaniemi kääntää johdonmukaisesti — ja mielestäni onnistuneesti — elämäkäytännöksi, kun Kyntäjän käännöksessä sillä on neljä eri vastinetta (vrt. Peltonen 1987). Joistakin Hietaniemen valinnoista voi tietysti keskustella. Esimerkiksi »hengenhistoriallisen» (*geistesgeschichtlich*) olisi voinut korvata paremmin suomenkieleen istuvalla käännöksellä »kulttuurihistoriallinen», ja »kansanäänestyksellinen» on puolestaan pitäisi ilmaisuna kankea myös adjektiivin *plebisitär* merkityssisällön liian suppeaksi rajaava. Suoranainen sanahirviö taas on »tarkoituksyhteenliittymäisyys» (*Zweckverbandbarkeit*).

Kääntäjä joutuu ratkaisemaan myös suhteensa Weberin monimutkaisiin virkerakenteisiin. Hietaniemi ei ole lähtenyt esimerkiksi anglosaksisissa käännöksissä tavanomaiselle tielle, virkkeiden purkamiseen ja pilkkomiseen. Näin on tietysti varmistettu uskollisuus alkutekstille, mutta lukijaystävällinen tämä ratkaisu ei kyllä ole. Jos jo itse asia on vaikea, tekstin kieliasu on vielä omiaan nostamaan vaikeustetta. Eräänlainen välittävä linja anglosaksisen vapaamielisyiden ja virkerakenteisiin asti ulottuvan tiukan Weberuskollisuuden välillä olisi varmaankin ollut mahdollinen ilman että sisällölle olisi jouduttu tekemään väkivaltaa.

Weberin sanastoa ja käsitteistöä selventävä hakemisto palvelee yleisesti ottaen hyvin tarkoitustaan. Jotkin Weberin keskeiskäsitteet ovat tosin tulkinnalle alttiita; esimerkiksi keskeisen hakusanan rationaalisuus olisi voinut kirjoittaa toisinkin. En ole myöskään varma, onko eräiden käsitteiden — esim. legitimiisyys ja luokka — kohdalla omaksuttu ratkaisu lainata suoraan *Wirtschaft und Gesellschaft* -kompilaation tekstiä aivan onnistunut; suorat lainaukset eivät lukijalle kovin helposti avaudu.

Kirjoitusten valikointiperusteena Hietaniemi ilmoittaa pyrkineensä »kokoamaan ne Weberin keskeiset essee, jotka hän työsti painoon ja jotka edustavat hänen viimeistä sanaansa, muodostamaan niistä temaattisen kokonaisuuden». Valinta on perusteltu, tosin yhdellä varauksella. Valikoimassa ei ole jo aikaisemmin suomennettua esseitä *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*. Ratkaisu on sinänsä ymmärrettävä, mutta lukijaa tulisi muistuttaa siitä, että valikoimaa on syytä lukea yhdessä tuon aiemmin suomeksi ilmestyneen teoksen kanssa. Juuri siinä Weber näet erittelee sitä modernin yrityskapitalismin synnylle adekvaateinta uskonnollista talousetiikkaa, jota vasten hän nyt julkaistussa kirjoituksissa jatkuvasti peilaa muiden maailmanuskontojen talousetiikan kannalta relevantteja piirteitä.

Kokoelmaan otetuista kirjoituksista kolme — *Esihuomaus, Johdanto ja Välitarkastelu* — kuuluu Weberin tuotannon maineikkaimpiin, siinä missä Hannulan suomentama *Tiede ammatina ja kutsumuksena, Esihuomaus*, joka julkaistiin jo *Protestanttisen etiikan* suomennoksessa esipuheena mutta jonka Hietaniemi on kääntänyt uudelleen, sisältää kuuluisan erittelyn modernin länsimaisen rationaalisuuden erityispiirteistä ja esittelee uskonnon sosiologisissa kirjoituksissa toteu-

tetun tutkimusohjelman. *Johdanto* vyöryttää näyttämölle näissä kirjoituksissa käytetyn peruskäsitteistön ja lähestymistavan, ja *Välitarkastelu* puolestaan erittelee uskonnon ja »maailmallisten elämänjärjestysten» jännitteitä tavalla, joka muistuttaa *Tiede ammattina ja kutsumuksena* -kirjoituksen nietscheläisestä loppuhuipennuksesta, eri arvosfäärien jumalten irrationaalisesta taistelusta. Kaksi muuta kirjoitusta erittelee konfutselaisuutta ja aasialaisia pelastususkontoja modernin kapitalismin synnylle adekvaateinta, puritaanista talousetiikkaa vasten.

Hietaniemi on tiivistänyt käsityksensä kirjoitusten keskustelemasta valikoiman pääotsikkoon: *Maailmanuskonnot ja moderni länsimainen rationaalisuus*. Otsikko vastaa Weberin *Johdannossa* esittämää kuuluisaa kysymyksenasettelua, jota usein on pidetty avaimena Weberin koko tuotantoon tai ainakin hänen viimeisinä kymmenenä elinvuotenaan työstämiinsä kirjoituksiin: »... on käsiteltävä länsimaisen ja sen sisällä modernin länsimaisen rationaalisuuden erikoinen ominaislaatu ja sen synty.» Pari täsmennystä tai lisäystä valikoiman otsikon tiivistämään kysymyksenasetteluun on kuitenkin tehtävä.

Uskonnon sosiologisissa esseissä päähuomion kohteena on se erityinen rationaalisuus, jota ilmentää »nykyaikaisen elämäme kohtalonomainen mahti», moderni rationaalinen kapitalismi, vapaan työn rationaaliseen organisaatioon perustuva yrityskapitalismi. Jo vuosina 1904—1905 julkaisemassaan *Protestanttisessa etiikassa* Weber oli pyrkinyt osoittamaan, että protestanttinen, varsinkin kalvinistien ja puritaanisten lakojen edustama talousetiikka johti »kapitalismin hengen» kannalta adekvaateimpaan metodiseen elämäkäytäntöön talouden maailmallisessa elämänjärjestyksessä. Weber tarkasteleekin maailmanuskontoja nimenomaan suhteessa kapitalismille ominaiseen rationaalismetodiseen elämäkäytäntöön, sitä edistävää tai ehkäisevää vaikutusta modernin yrityskapitalismin syntyyn, mikä näitä maailmanuskontoja vastaavalla talousetiikalla on praktisen elämäkäytännön tasolla ollut.

Muut maailmanuskonnot kuin (puritanismin edustama) kristinusko toimivat kirjoituksissa länsimaisen kehityksen vertailukohtina: niiden tarkastelu on alistettu modernin länsimaisen yrityskapitalismin ilmentämän rationaalisuuden erityisen luonteen selvittämisen ja sen synnyn selittämisen tavoitteille. Weberin mukaan »vain siten on mahdollista jossain määrin yksiselitteisesti esittää kausaalisesti ne länsimaisen talousetiikan elementit, jotka ovat vastakohtana muille sille ominaisia». Weber painottaa, että kulttuuriuskontoja koskevat kirjoitukset »eivät siis pyri olemaan tiiviyydessäkään kattavia kulttuurianalyyssejä, vaan ne painottavat jokaisen kulttuurialueen osalta tarkoituksellisesti sitä, mikä oli ja on vastakkaisista länsimaiselle kulttuurikehitykselle». Näin »ne suuntautuvat pelkästään siihen, mikä tästä näkökulmasta näyttää tärkeältä länsimaisen kehityksen esittämiseksi».

Weber selvittää metodiaan huomautuksilla, joita voi lukea täydennyksenä siihen, mitä hän *Wissenschaftslehre* -valikoimaan kootuissa esseissään on kirjoittanut ideaalityypeistä. Maailmanuskonnoista piirrettyä, tietoisien yksipuolista kuvaa voi pitää esimerkkinä sellaisista ideaalityypeistä,

jotka viittaavat »historiallisiin yksilöihin geneettisten käsitteiden muodossa».

Weber korostaa useissa kohdin historiallisten kausaalisuhteiden monimutkaisuutta. Nämä korostukset, jotka osaltaan vastaavat *Protestanttisen etiikan* väärintulkintoihin (ks. Peltonen 1987), ovat yhtenä taustana Weberin toisinaan lyötyyn kausaaliagnostikon leimaan. Weberin mukaan uskonnon sosiologiset kirjoitukset keskittyvät vain yhteen kausaalisuhteen puoleen; ne eivät pyri antamaan tyhjentävää selitystä modernin rationaalisen yrityskapitalismin synnyistä tai syntymättä jäämisestä. Weberin tunnettua »vaihdemiesteesiä» voinee käyttää eräänä perusteluna koko uskonnon sosiologisten kirjoitusten tutkimusohjelmalle: »Intressit (materiaaliset ja ideaaliset) eivätkä ideat hallitsevat välittömästi ihmisten toimintaa. Mutta 'maailmankuvat', jotka luotiin 'ideoiden' avulla, ovat hyvin usein vaihdemiesten tavoin määränneet ne raiteet, joita pitkin intressien dynamiikka työnsi toimintaa eteenpäin.»

Uskonnon sosiologisten kirjoitusten pohjalta on mahdollista tiivistää eräänlainen maailmanuskontojen typologia, jonka kiinnepohdat perustuvat Weberin käsitykseen protestantiselle etiikalle ominaisesta metodisrationaalisesta maailmansisäisestä elämäkäytännöstä. Typologian keskeisiä muuttujia ovat käsitykset Jumalasta ja maailmasta, uskonnon tarjoama pelastuslupaus (pelastuspäämäärä tai pelastustila) ja pelastustilaa johtava pelastustie tai pelastusmetodiikka, josta myös määräytyy uskovaisten arkimaailman elämänjärjestyksiin kuten talouteen omaksuina käytännöllinen etiikka. Arkimaailman kurjuudesta pelastusta tarjoavien pelastususkontojen lähtökohdana on teoidekan ongelma, epäoikeudenmukaisen kärsimyksen selittämisen ja oikeuttamisen ongelma; tämä ongelma kohoaa Weberillä ihmisen eräänlaiseen antropologiseen luontoon kuuluvasta tarpeesta kokea maailma mielekkääksi.

Pelastususkontojen maailmankuva on kaksijakoinen: yhtäällä on arkipäivän maailma epäoikeutetun kärsimyksen näyttämönä, toisaalla taas ikuinen »takamaailma» pelastustilan tyysijana. Kaikkien pelastususkontojen tendenssinä on arvottaa maailma — siis arkipäivän maailma — uskonnollisesti arvottomaksi; tätä voi kutsua teoreettiseksi maailmankielämiseksi. Pelastususkonnot eroavat kuitenkin toisistaan ensinnäkin käsityksissään Jumalasta ja tämän suhteesta maailmaan. Jumala hahmotetaan joko ylimaailmalliseksi, persoonalliseksi luoja-jumalaksi kuten kristinuskossa tai sitten maailmalle immanentiksi jumalallisuudeksi, ikuiseksi järjestykseksi, kosmokseksi.

Jumala- ja maailmakäsitykset eivät kuitenkaan vaikuta välittömästi käytännölliseen suhtautumiseen arkimaailmaan ja sen järjestyksiin tai — täsmennettynä — Weberin erityisen kiinnostuksen kohteena olevaan talousetiikkaan. Ne vaikuttavat ainoastaan kullekin pelastususkonnolle ominaisten pelastustilojen tai -päämäärien ja niihin johtavien pelastustien ja -metodiikkojen välittämisenä.

Pelastususkonnoissa maailman teoreettista arvottamista arvottomaksi vastaa elämäkäytäntöjen tasolla maailmanhylkääminen. Maailmanhylkääminen voi suuntautua kuitenkin eri tavoin, ääripäinä aasialaisille pelastususkonnoille ominainen maailmastapako ja protestanttien — ennen muuta

kalvinistien ja puritaanisten lahkojen — pyrkimys maailman rationaaliseen hallintaan ja työstämiseen. Aasialaisissa pelastususkonnoissa pyritään kontemplatiivisen mietiskelyn tai orgiastisin keinoin jumalalliseen yhtymiseen tai jumalallisen omistamiseen; uskovainen on Jumalan tai jumalallisuuden »astia». Sen sijaan protestanttisessa etiikassa maailmanhylkääminen suuntautuu maailman metodisesti rationaaliseen ja aktiiviseen muokkaamiseen ylimaailmallisen Luoja-Jumalan käskyjen mukaiseksi; uskovainen on Jumalan »työkalu».

Nyt julkaistut kirjoitukset sisältävät joukon spesifejä teemoja ja käsitteitä, jotka ovat innoittaneet myöhempää uskonnon sosiologista tutkimusta. Joitakin esimerkkejä: uskonnon kantajakerrostumien vaikutus sen opilliseen ja käytännölliseen suuntautumiseen; virtuoosiuskonnollisuuden ja joukkojen uskonnollisuuden väliset erot; erilaiset profetian lajit; kirkon ja lahkon käsitteet. Kirjoituksissa poiketaan välillä myös sille Weberin tuotannon alueelle, jota on kutsuttu politiikan tai herruuden sosiologiaksi. Niinpä *Johdannon* lopussa esitellään kuuluisat kolme herruuden legitimiisyyssyyppiä — traditionaalinen, karismaattinen ja legaalinen — ja *Välitarkastelussa* puolestaan yhtä kuuluisa valtion käsitteen määritelmä.

Kirjoituksia voi lukea myös Weberin *Wirtschaft und Gesellschaft* -kompilaatioon sisällytettyä oikeussosiologia-lukua vasten. Tämä luku kuuluu niihin Weberin kuoleman jälkeen julkaistuihin teksteihin, joita hän itse ei ehtinyt työstää painokuntoon. Uskonnon sosiologiset kirjoitukset selventävät ja täydentävät oikeussosiologia-luvun kysymyksenasettelua ja lähestymistapaa: myös oikeussosiologiassa ongelmana on »modernin länsimaisen rationaalisuuden erikoinen ominaislaatu ja sen synty», nyt vain oikeuteen täsmennettynä, ja myös oikeussosiologia-luvun typologiat ja muita (oikeus)kulttuureita koskevat jaksot voidaan ymmärtää tälle kysymyksenasettelulle alisteisiksi.

Kirjoitusvalikoiman rikkaus on juuri sen mahdollistamien lukutapojen ja näkökulmien runsaudessa. Mutta ehkäpä metsä tulisi kuitenkin nähdä puilta. Ehkäpä avain valikoiman sisältämiin kirjoituksiin — ja Weberin tuotantoon laajemminkin — löytyy *Välitarkastelun* loppupuolelta, kohdasta, jossa Weber esittelee modernin kulttuuri-ihmisen ja koko modernin kulttuurin dilemman: kulttuurin ja kulttuuri-ihmisen täydellistymisen vain paljastaa maailman perimmäisen mielettömyyden. Ehkäpä tämä on se Weberin modernissa kokema huolenaihe, josta käsin hän lähti toteuttamaan nykyisyyden historian genealogiaansa.

KIRJALLISUUS

- Heiskanen, Ilkka: *Theoretical Approaches and Scientific Strategies in Administrative and Organizational Research. A Methodological Study*. Societas Scientiarum Fennica. Helsinki 1967.
- Hietaniemi, Tapani (toim.): *Aiheita Weberistä*. Tutkijaliitto. Jyväskylä 1987.
- Hietaniemi, Tapani: Miksi kapitalismi ei syntynyt Kiinassa. Weberiläinen selitystyö. *Tiede & edistys* 4 (1989).
- Kyntäjä, Timo — Laitinen, Ahti: *Oikeussosiologia*. WSOY. Juva 1983.

Mäkelä, Klaus (toim.): *Tieteen vapaus ja tutkimuksen etiikka*. Tammi. Helsinki 1987.

Peltonen, Matti: Kapitalismi, uskonto ja elämäntähtäminen. Max Weberin esseestä »Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki». *Sosiologia* 2 (1987).

Tuori, Kaarlo: *Oikeuden rationaalisuus*. Max Weber ja Jürgen Habermas oikeuskehityksen tulkitsijoina. Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitoksen julkaisuja D: 4. Helsinki 1988.

Tuori, Kaarlo: *Oikeus, valta ja demokratia*. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1990.

Vartola, Juha: *Valtionhallinnon rakenteellisen muutoksen ongelmasta*. Tampereen yliopisto. Tampere 1979.

Weber, Max: *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*. Suom. Timo Kyntäjä. WSOY. Juva 1980.

KAARLO TUORI